

Costin Feneșan, *Sub steag străin. Comuniștii și partidul comunist din România în Arhiva Kominternului. (1919–1924)*, Editura Enciclopedică, București, 2011, 1095 p.

Volumul de documente elaborat de către reputatul istoric Costin Feneșan cuprinde documente care fac parte din trei fonduri (micro-filmate) extrem de importante pentru istoria comunismului românesc, respectiv fondul 495 referitor la Prezidiul, Comitetul Executiv și Secretariatul Komintern (1919–1941), în special opusul 286 Reprezentanța P.C.d.R. pe lângă Comitetul Executiv al Komintern (1924–1945), fondul 509 – Federația Comunistă Balcanică (1920–1934) și fondul 539 consacrat Ajutorului Roșu Internațional (M.O.P.R.). Pentru perioada și tema analizată sunt importante, potrivit autorului, și o serie de alte fonduri, dar din care au fost microfilmate puține documente: fondul 488 – Congresul I al Kominternului, fondul 489 – Congresul al II-lea al Kominternului, fondul 490 – Congresul al III-lea al Kominternului, fondul 491 – Congresul al IV-lea al Kominternului, fondul 492 – Congresul al V-lea al Kominternului, fondul 498 – Biroul din Viena al Kominternului, fondul 502 – Biroul de Sud (Harkov) al Kominternului.

În *Nota asupra ediției* (p. 85–87), istoricul subliniază că s-a oprit din demersul său științific la anul 1924 deoarece data respectivă a reprezentat momentul trecerii în ilegalitate a Partidului Comunist din România, dar și pentru că al III-lea Congres al P.C.d. R., organizat la Viena în august 1924, a marcat „sfârșitul oricărei tentative de a mai avea vreo inițiativă cât de cât proprie, consfințind în același timp bolșevizarea galopantă a întregii sale structuri și activități”.

Trebuie remarcat și faptul că majoritatea documentelor au fost redactate în limba germană, explicația domnului Costin Feneșan în dezlegarea acestui „fapt curios” fiind corectă: în anii analizați principalii lideri bolșevici ruși Lenin, Troțki, Zinoviev, erau vorbitori de germană, limbă vorbită și la vârful Komintern sau la nivelul secțiilor acestui organism comunist (adică partidele comuniste care reprezentau diverse state). Ori în condițiile în care

limba rusă era cunoscută de prea puțini membri neruși din instituțiile Komintern sau de conducerea partidelor comuniste componente ale acestuia, germana a devenit limba de comunicare la nivelul conducerii mișcării comuniste.

Prima parte a lucrării mai cuprinde un *Cuvânt înainte* al autorului (p. 9–22) cu referiri pertinente la istoria Partidului Comunist din România, o *Cronologie* (p. 25–33) a evenimentelor din anii 1917–1924 în care au fost implicați comuniștii români, o vastă *Bibliografie selectivă* (p. 37–46), un important *Dicționar bibliografic*, în care sunt prezentați principalii lideri comuniști români, ai mișcării comuniste internaționale, dar și personalități politice și militare care s-au aflat în miezul evenimentelor internaționale din acei ani (p. 49–71).

Anexele (p. 75–81) prezintă congresele și conferințele Internaționalei a III-a comuniste, organizațiile create și patronate de către aceasta, liderii acestora, precum și conferințele și plenarele Federației Comuniste Balcanice. Ne reține în mod deosebit atenția documentul cu cele 21 de condiții puse partidelor muncitorești pentru admiterea lor în Komintern, condiții care, credem noi, au influențat decisiv mișcarea comunistă în perioada care a urmat. Astfel se prevedea ca partidul comunist să fie bazat pe o disciplină de fier, de tip militar, organizare care pentru Partidul Comunist Român s-a menționat până în 1989.

Deplina subordonare a partidelor comuniste față de Moscova era statuată de enunțul că „Hotărârile Kominternului, partid mondial unic, au un caracter obligatoriu”.

Din punctele documentului reiese și ura pe care comuniștii, în frunte cu Lenin, au nutrit-o față de social – democrați, etichetați ca fiind reformiști. Se prevedea și epurarea periodică din partidele comuniste a elementelor mic-burgheze, fapt ce a contribuit și el la luptele interne ce au urmat în cadrul acestor formațiuni politice. În același timp

acțiunea legală trebuia combinată întotdeauna cu cea ilegală (p. 81).

Abrevierile (p. 91) și *Lista documentelor* (p. 95–120) încheie această primă parte a lucrării.

Principalele sarcini care stăteau în fața comuniștilor români din Rusia în martie 1919 au fost exprimate de către Jacques Sadoul, secretarul Biroului de Sud (Harkov) al Internaționalei a III-a. După ce acesta aprecia că sporurile teritoriale ale statului român constituiau „un jaf scandalos” (p. 130), arăta necesitatea realizării grabnice a unui partid mare și unic, respectiv a Partidului comunist, din care să fie eliminați socialiștii de dreapta, de centru, patriortazii, etc. Noul partid urma să colaboreze strâns cu partidele comuniste din Peninsula Balcanică (p. 132–133).

Încă de la început comuniștii români au primit sprijin financiar (atât în bani cât și în aur) din partea Kominternului, pentru a putea efectua propaganda comunistă în România (p. 200–201, 210).

În privința situației mișcării comuniste din România de la sfârșitul primului război mondial, o scrisoare a conducerii Partidului Socialist din România adresată Comitetului Executiv al Internaționalei a III-a evidențiază că acesta îi acuza pe liderii socialiști români de împiedicarea mișcării revoluționare (p. 217). Pe de altă parte existau deja fricțiuni în rândul comuniștilor. Astfel unul dintre activiști, Valeriu Marcu sublinia în august 1920 că mișcarea comunistă era condusă de Alecu Constantinescu, învinuit de a fi cheltuit sume enorme în scopuri strict personale, fără a face ceva pentru mișcare, iar în partid domnea „o harababură fără seamăn” (p. 236).

Într-un apel al delegației Partidului Socialist din România la Internaționala a III-a către toți membrii Partidului Socialist din România și „toți proletarii conștienți” (octombrie 1920), Ioan Flueraș și Iosif Jumanca erau etichetați ca fiind trădători, fiind învinuiți printre altele că au acceptat unirea Transilvaniei cu România, considerată ca fiind o anexare, o „politică de jaf” (p. 246).

Se aprecia că după ce Partidul Socialist Român a fuzionat cu cel transilvănean și cu cel bucovinian membrii Comitetului Central Executiv „s-au înfundat până la gât în mlaștina oportunistului”, trădând astfel tradițiile revoluționare ale mișcării muncitorești române de dragul liderilor socialiști transilvăneni (p. 274).

Deosebit de important este și documentul în care un delegat al Partidului Socialist din Transilvania prezenta Comitetului Central al Internaționalei a III-a situația mișcării de stânga

din Ardeal și Banat. Și în paginile acestuia, unirea celor două provincii cu România era prezentată ca o ocupație teritorială, întâlnindu-se și termenul de „imperialism românesc” (p. 254–256).

Raportul verbal prezentat de către delegatul Partidului Socialist din România în ședința Comitetului Executiv al Internaționalei a III-a din noiembrie 1920 evidențiază clar că Partidului nu îi erau cunoscute condițiile impuse pentru aderare la Komintern înainte de sosirea delegației acestuia la Moscova, dar că după votarea afilierii vor fi eliminați, fără a se ține seama de ceva, toți membrii care nu se vor supune necondiționat hotărârilor Internaționalei a III-a (p. 268).

Declarația lui Alexandru Dobrogeanu Gherea și David Fabian cu privire la întrebările adresate de Buharin în ședința Comitetului Executiv al Komintern scoate în evidență existența în anul 1920 a mai multor grupări în cadrul mișcării comuniste din România (p. 275–276). Alți doi lideri ai stângii românești, Gheorghe Cristescu și C. Popovici, evidențiau că „șefii Partidului din Bucovina” au refuzat să colaboreze cu conducerea socialistă de la București, socotind-o bolșevică și că au tipărit manifeste clandestine adresate soldaților cu scopul de a demoraliza armata (p. 282–283).

Conducerea Internaționalei a III-a i-a cerut la 28 noiembrie 1920 lui Gh. Cristescu, celorlalți conducători socialiști prezenți la Moscova, să declare în numele Comitetului Central al partidului dacă erau de acord cu cele 21 de condiții de aderare, și că îndată după întoarcerea în România îi vor exclude din partid pe Jumanca, Flueraș, Grigorovici și pe adepții acestora, că se vor supune tuturor hotărârilor Federației Comuniste Balcanice (p. 288).

Tot Constantin Popovici și Gheorghe Cristescu asigurau conducerea Komintern că în atitudinea față de revoluția rusă și față de pacea cu Rusia, aceștia și întregul partid nu au fost călăuziți niciodată de interese naționale sau de altă natură care erau străine proletariatului român (p. 306).

Pe de altă parte, din planul de muncă al Biroului de la Viena al Komintern pe anul 1921 aflăm că teritoriul de activitate al acestuia cuprindea Cehoslovacia, Austria, Ungaria, România, Iugoslavia, Albania, Bulgaria, Grecia și Turcia europeană, acesta trebuind să urmărească printre altele și evoluțiile politice și economice din statele respective (p. 308–309).

Au existat și disensiuni între Comitetul Central român și Comitetul comunist din Basarabia în legătură cu integrarea acesteia din urmă în cadrul mișcării comuniste românești sau rămânerea sub controlul Partidului Comunist din Ucraina. După

discuții a fost recunoscut centrul din București, dar apoi mișcarea a trecut din nou în subordonarea comuniștilor ucrainieni (p. 349).

Din raportul lui A. Constantinescu către conducerea Komintern se arată că au fost cumpărate arme, dar că în privința tacticii de acțiune muncitorii nu s-au dedicat cu ușurință muncii ilegale (p. 358).

Un alt raport întocmit de către Alexandru Bădulescu (aflat în conducerea Centrului de Contact al partidului) și având același destinatar, datat la 15 octombrie 1921 sublinia că în Vechiul Regat mișcarea comunistă nu exista. O parte dintre elementele cele mai conștiente din partid dădeau dovadă de oboseală și lehamite. O altă parte se temea și doar o parte foarte mică era dispusă să lupte, dar era aproape total neinstruită din punct de vedere politic și organizatoric. Masa era pe punctul de a deveni apolitică (p. 386–387). În același timp comuniștii s-au angajat în dispută cu sindicatele social-democrate (p. 388.).

În acest context Executivul Federației Balcanice a elaborat liniile directoare pentru Partidul Socialist – Comunist din România, în care se sublinia că unitatea partidului trebuia menținută, fiind păstrată în partid aripa centristă. Era necesară consolidarea partidului și constituirea unui front unic al muncitorilor, fiind interzise acțiunile teroriste (p. 394–395).

Nu numai comuniștii basarabeni aveau tendințe centrifuge, ci și cei din sudul Dobrogei, apropiați de Sofia. În privința Bucovinei, mișcarea din Vechiul Regat era considerată a fi prea de stânga, iar Transilvania era neunitară: părțile locuite de germani erau situate complet la dreapta (desigur enunțul avea în vedere mișcarea muncitorească), cele locuite de români fie centriste, fie de dreapta, iar cele locuite de unguri fie centriste, parte comuniste (p. 400).

Rezoluția Conferinței a IV-a a Federației Comuniste Balcanice privind sarcinile partidelor comuniste din Balcani din iunie 1922 (p. 447) prevedea drept îndatorire principală pentru P.C.d.R. organizarea eficientă a acestuia. Trebuia deasemenea dezvoltat caracterul de masă al partidului. Se constata că în ciuda eforturilor de a fi păstrată unitatea partidului, centriștii au provocat sciziunea, încercând să formeze un nou partid (p. 448–449).

Marcel Pauker secretarul Comitetului Central provizoriu al Partidului Socialist-Comunist din România a întocmit în august 1922, un raport privind situația partidului și care era adresat conducerii Komintern. El informa că tabăra centristă

a decretat nulitatea congresului din 1921 care hotărâse afilierea la Komintern, fiind proiectată o renaștere a vechiului Partid Socialist pe baza programului social-democrat, cu excluderea comuniștilor (p. 4819). Se mai preciza că social-democrații au refuzat ideea constituirii frontului unic și că, din nefericire, „tendențele teroriste ale tovarășilor noștri basarabeni primesc întotdeauna sprijin moral și material de pe malul celălalt al Nistrului” (p. 492). Referindu-se la numărul membrilor de partid, Pauker preciza că acesta se ridica la 3000 (p. 494), cifră ce nu ni se pare plauzibilă.

Un alt document întocmit de către același M. Pauker împreună cu Elek Koblos relevă în continuare existența luptelor interne la nivelul conducerii P.C.d.R. (p. 518–524).

Nici cifrele înaintate Comitetului Interbalcanic și Komintern în martie 1923 de către Gh. Cristescu, secretarul Comitetului Central al partidului, potrivit cărora „Până acum avem 2000 de muncitori organizați în Partid” (p. 556), nu ni se par realiste, la fel ca și informația potrivit căreia „burghezia română face mari pregătiri militare, care ar putea duce în primăvară la evenimente militare” (p. 558).

Într-un raport al Secției Internaționale a Komintern (adresat Comitetului Executiv al acestui organism supranațional) a fost analizată situația P.C.d.R. Se sublinia că numărul membrilor de partid era mic, iar importanța partidului era redusă. Partidul trebuia să pătrundă în rândul maselor țărănești, să aibă un program agrar și să se ocupe pe larg de problema națională. Partidul avea se pare, preciza documentul, și o influență redusă asupra mișcării sindicale (p. 563).

Documentele evidențiază și organizarea internă a P.C.d.R. în cursul anului 1923 (p. 571–572).

Delegatul Kominternului pe lângă conducerea P.C.d.R. semnala că la vârful partidului existau rivalități personale între Gh. Cristescu și M. Pauker, care paralizau activitatea acestuia (p. 579; despre neînțelegerile din Comitetul Central vezi și p. 675).

Conducerea partidului a elaborat analize privind situația politică și economică din România primilor ani de după întâiul război mondial, de multe ori fiind întâlnit un limbaj „de clasă”, „stângist” („Partidul Liberal, partidul oligarhiei financiar-feudale” p. 604–612).

Un document extrem de important care prezintă planurile Komintern pentru Balcani a fost întocmit de către Alexandru Bădulescu (reprezentantul P.C.d.R. în Federația Comunistă Balcanică). Astfel Conferința a VI a Partidelor Comuniste din Balcania a trasat partidelor comuniste din regiune

următoarele „parole”: în problema naționalităților, autodeterminare pînă la despărțirea de statul de care aparțineau. Alte obiective erau constituirea blocului de muncitori și țărani, formarea guvernelor de muncitori și țărani și în final Federația Comunistă Balcanică, o asociație liberă a republicilor independente din această zonă europeană (p. 684–691). În Balcani problema națională va fi rezolvată prin crearea Republicii federative Socialiste a Sfatului din Balcani, preciza un alt document (p. 930). Un alt raport dedicat aceleiași conferință, releva necesitatea ca P.C.d.R. să-și organizeze celule de partid în lumea satului și să se preocupe de constituirea unei aripi de stînga în cadrul Partidului Țărănesc, precum și să grăbească transformarea acestuia într-un partid țărănesc democrat cu iz radical socialist (p. 715–718).

Același Bădulescu solicita Secretariatului Comitetului Executiv al Internaționalei a III-a ca documentele din arhiva secretă a statului român aflată în acel moment pe teritoriul Rusiei Sovietice, ce „pot fi folosite pentru politica, agitația și propaganda din viitor ale Partidului Comunist din România” să fie cunoscute de conducerea de partid (p. 706).

În privința structurii profesionale a partidului, Gh. Cristescu, secretarul Comitetului Central al acestuia, informa conducerea Komintern, că se suferea de boala de a avea prea puțini muncitori din fabrici fie la conducere, fie ca membri de partid (p. 756). Tot Cristescu informa Comitetul Executiv al Federației Comuniste Balcanice că la 1 ianuarie 1923 partidul avea 2580 de membri, iar la 1 ianuarie 1924, 2785 de membri, conform cărților de membru eliberate de către Comitetul Central. Majoritatea membrilor erau în Transilvania, dar în Vechiul Regat majoritatea comunistilor activau în mica industrie, comerț sau erau mici patroni (p. 803–804).

Pe baza indicațiilor trasate de Federația Comunistă Balcanică, în martie 1924 P.C.d.R. a adresat o scrisoare conducerii Partidului Țărănesc, trimisă și Partidului Social Democrat, în care propunea formarea unui Bloc Muncitoresc Țărănesc, pentru atingerea următoarelor obiective: alianța muncitoresc-țărănească; alianțe cu minoritățile naționale; cucerirea puterii politice; formarea unui guvern muncitoresc-țărănesc etc. (p. 790–791). Deasemenea statul muncitoresc țărănesc urma să preia controlul întregii producții industriale prin confiscarea acțiunilor marilor întreprinderi, dar respectând drepturile micilor acționari și comercianți. Se mai propunea asigurarea independenței politice a statului printr-o alianță cu U.R.S.S. și dreptul poporului de a hotărâ asupra formei de stat

(parlamentarism, republică federativă, republică sovietică), dreptul de autodeterminare al tuturor naționalităților, dreptul de a hotărâ cu privire la cadrul de stat (stat național, republică balcanică federativă) (p. 1037).

Conducerea aceleiași Federații Balcanice cerea în noiembrie 1924 Comitetului Central al P.C.d.R. să-și întărească legăturile cu aripa stîngă a Partidului Țărănesc, să studieze în amănunțime caracterul partidului respectiv și să-și intensifice munca în rândul țăranilor (p. 912–913).

Într-o altă întrunire a Prezidiului Federației se solicita liderilor comuniști români să-i contacteze pe Constantin Stere și Nicolae Lupu (din partea Partidului Țărănesc), să acționeze pentru unitatea mișcării sindicale și pentru un front unic cu țărâniimea (p. 918–919).

Comitetul Executiv al Internaționalei Comuniste considera necesar stabilirea unei legături organizatorice cu aripa stînga a unor organizații locale ale Partidului Țărănesc (din Basarabia, București, Câmpina), fie să se constituie fracțiuni comuniste ilegale în cadrul organizațiilor țărăniste, fie să se formeze comitete de acțiune comune ilegale sau legale, de Bloc Muncitoresc Țărănesc pe baza propunerilor comunistilor (p. 978).

În mai 1924 a avut loc o întâlnire între o delegație social-democrată și una comunistă, discuțiile purtându-se în vederea constituirii unui front unic muncitoresc, dar reprezentanții social-democraților au declarat că partidul lor nu putea face un front unic cu un partid afiliat la Internaționala a III-a și a cărui activitate se întemeiază pe metode teroriste (p. 823).

În 1924 s-a desfășurat un eveniment important, respectiv congresul al III-lea al P.C.d.R., Boris Ștefanov trimițând conducerii Komintern un raport privind lucrările acestuia. Reținem discutarea problemei țărănești, precum și a celei naționale, unde un participant și-a exprimat opinia că în Transilvania lozinca „autodeterminării pînă la separare” nu se bucura de simpatia maselor, acestea nedorind separarea ci democratizarea României (p. 878–883). Într-un alt raport referitor la același congres se sublinia că rezoluția referitoare la viața economică și politică arăta că problema luării puterii și lozinca guvernului muncitoresc-țărănesc deveneau cheia de boltă a orientării partidului.

În privința problemei naționale, partidul trebuia să lupte contra caracterului antinațional al burgheziei române, împotriva tuturor tratatelor de pace, pentru demascarea burgheziei celorlalte naționalități, pentru autodeterminare pînă la despărțire. Față de astfel de deziderate, suntem ferm convinși

că alegerea titlului cărții (**Sub steag străin**) de către domnul Costin Feneșan este corectă din punct de vedere istoric.

Rezolvarea problemei agrare era văzută prin exproprierea generală a întregului teren cultivabil, de păduri, pășuni și ape cu pești, împreună cu întregul inventar mobil și imobil și predarea acestora către țărani, fără nici o despăgubire.

Printre sarcinile care stăteau în fața noului Comitet Central enumerăm programul de acțiune, organizarea unui aparat ilegal, formarea de fracțiuni comuniste în sindicate și în toate organizațiile de masă (p. 899–902).

În anul 1924 a izbucnit noi disensiuni în interiorul P.C.d.R., Comitetul Central acuzându-l pe Gh. Cristescu că de la Congresul al III-lea al partidului a avut în privința rolului partidului, a necesității muncii ilegale, a politicii naționale, în chestiunea creării unui partid legal, a unificării sindicale, o concepție opusă liniei Comitetului Central, aproape întotdeauna „necomunistă-opunistă”. Drept urmare Comitetul Central a hotărât excluderea acestuia din partid, dar desigur Komintern avea și în această privință un ultim cuvânt (p. 944–945).

În replică Gh. Cristescu informa Federația Comunistă Balcanică că „Eu mă mențin pe terenul propagandei legale” (p. 959).

Prezidiul Federației Comuniste Balcanice criticând activitatea lui Cristescu, i-a cerut acestuia să activeze în mod regulat în cadrul Comitetului Central și să nu întreprindă absolut nimic fără acordul și hotărârea organismului central de conducere (p. 1019).

La sfârșitul anului 1924 se preciza că dificultățile cu care se confrunța partidul în munca de organizare și în contactul cu masele erau foarte mari (p. 973).

În decembrie aceluiași an, Comitetul Central al P.C.d.R. redacta pentru conducerea Komintern și a Federației Comuniste Balcanice un raport privind situația politică și economică a României, activitatea partidului, precum și sarcinile de viitor ale acestuia. Printre acestea se numărau: continuarea constituirii organizațiilor ilegale de partid, asigurarea influenței comuniste în sindicate (un obiectiv major al comuniștilor, despre care fac vorbire mai multe documente din acest volum), crearea unor legături ideologice și organizatorice cu țărănimia, efectuarea de propagandă antimilitaristă și constituirea de celule comuniste în armată, colaborarea cu minoritățile naționale, intensificarea luptei contra social-democrației (p. 992–1003).

În condițiile scoaterii în afara legii a P.C.d.R., Comitetul Central al acestuia era atenționat

de către Secretariatul Comitetului Executiv al Komintern să organizeze activitatea ilegală într-o manieră cât mai strictă, centralizată, în același timp trebuind a fi avută în vedere și organizarea unui „partid muncitoresc” legal (p. 1007–1009), propunere considerată de către Prezidiul Federației Comuniste Balcanice ca fiind prematură și periculoasă în acel moment și datorită „marii slăbiciuni” a comuniștilor care trebuiau să se concentreze pentru realizarea organizațiilor ilegale, iar în fața slăbiciunii și a dezorganizării partidului din acel moment, partidul legal putea fi acaparat de social-democrați (p. 1019–1020).

Documentele incluse în lucrarea istoricului Costin Feneșan se referă și la structura organizatorică a partidului din anul 1924 (p. 1030).

Marcel Pauker a fost implicat, așa cum s-a văzut în paginile anterioare, în lupta pentru putere din interiorul partidului, fiind în conflict și cu Boris Ștefanov, raportând, bineînțeles „centrului” (Moscova) despre desfășurarea acestuia (p. 1039–1040).

Conform relatărilor lui Alexandru Bădulescu, referentul pentru Balcani al Comitetului Executiv al Komintern, spre finele lui noiembrie 1924 partidul număra „ceva peste 800 de membri”, cifră care ni se pare mai realistă. În urma arestărilor care au avut loc, la mijlocul lui decembrie 1924 au fost reținuți peste 400 de „tovarăși”. În același timp se preciza că activitatea P.S.D. se intensifica, „ea devenind tot mai reacționară și este sprijinită de guvern”. Era amintit și faptul că Gh. Cristescu se opunea în continuare tacticii ilegale a partidului (p. 1047–1049).

Comitetul Central al partidului aprecia că erau foarte puține fracțiuni comuniste în sindicate, față de țărani era izolat complet, în centrele industriale nu existau nuclee de fabrică care să facă față sarcinilor din acel moment. Trebuiau organizate, sistematic și permanent, acțiunile comuniste în organizațiile social-democrate, țărăniste, minoritare, în cele religioase, culturale, sportive (p. 1049–1052).

Din raportul Comitetului Central privind structura, organizațiile și numărul de membri ai Partidului Comunist din România (martie 1925) reiese slaba activitate a acestuia (p. 1061–1067).

O serie de documente se referă la activitatea Ajutorului Roșu din România (p. 669–672, 1010–1011; 1042–1043, etc.), organizație care i-a avut drept secretari pe temuții lideri de mai târziu ai României staliniste Ana Pauker și Vasile Luca.

Ultimele documente prezintă conducerea P.C.d.R. începând cu luna august 1924 până în

februarie 1928, precum și nota autobiografică a lui Alexandru Bădulescu (p. 1076- 1082).

Volumul de documente se încheie cu *Anexele foto*, care cuprind fotografiile unor lideri socialiști și comuniști români, titlurile unor ziare comuniste, fișe de serviciu ale unor comuniști români în calitatea lor de funcționari ai Komintern (p. 1085–1095).

Trebuie să remarcăm și condițiile grafice foarte bune în care a apărut volumul **Sub steag străin**.

Lucrarea valorosului istoric Costin Feneșan aduce o contribuție majoră la realizarea unei analize obiective a începutului mișcării comuniste

românești, demers istoriografic ce trebuie, credem noi, continuat pentru întreaga perioadă dintre cele două războaie mondiale. Având acest merit, lucrarea *Sub steag străin. Comuniștii și Partidul Comunist din România în arhiva Kominternului (1919–1924)*, se înscrie ca una dintre cele mai importante apariții științifice, din ultimii ani, din istoriografia românească.

Vasile Rămneanțu

Universitatea de Vest Timișoara,
Facultatea de Litere, Teologie și Istorie,
Bd. Vasile Pârvan, Nr. 4,
e-mail: vasileramneantu@yahoo.com